

EGYETEMI FONETIKAI FÜZETEK

1. SZÉP SZÓVAL IGAZAT, 1988. 168 p., 2. TISZTA BESZÉD, 1989. 239 p.

Szerkeszti: BOLLA KÁLMÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Nyelvészeti folyóirataink, évkönyveink kórosan aritmiás megjelenését tapasztalva már önmagában véve az a tény is örvendetes, hogyha egy-egy új kiadványsorozat indulhat útjára. Bolla Kálmán, aki az MTA Nyelvtudományi Intézetének fonetikai részlegében is kitűnően megtalálta a lehetőségét a kutatási eredmények publikálásának (lásd a *Magyar Fonetikai Füzetek* kitűnő sorozatát), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fonetikai Tanszékére kerülve gyorsan felismerte a helyzetből adódó feladatokat és lehetőségeket. A pedagógusjelöltek Kazinczyról elnevezett „Szép magyar beszéd” országos versenye 1988-ban már másfél évtizedes jubileumához érkezett el, egy-két kivétellel a Fonetikai Tanszék szervezésében. A versenyek tapasztalatainak számbavétele, az elméleti tanulságok levonása, de főleg a gyakorlati segítségnyújtás lehetőségeinek megkeresése egyszerre tudományos, gyakorlati, oktatási feladat nemcsak a tanszék oktatói számára, hanem mindazoknak, akik bármelyik egyetemen, főiskolán hallgatókat készítenek fel a versenyre, illetőleg versenyzőként indulni kívánnak. Beszédkultúránk rohamos romlását látva feltétlenül hasznosnak és szükségesnek kell tartanunk egy ilyen kiadványsorozatot, amely ha eljut a megcélzott pedagógusi és hallgatói rétegekhez, talán lassíthatja, megállíthatja, visszafordíthatja a romlás folyamatát.

Az *Egyetemi Fonetikai Füzetek* (a továbbiakban: EFF.) első száma saját címet és alcímet is feltüntet: *Szép szóval igazat* — Szakmai segédlet és útmutató a pedagógusjelöltek országos Kazinczy-versenyéhez. Bolla Kálmán *Nyitó szavak* című szerkesztői bevezetésében így fogalmazza meg a sorozat célját: „(...) semmi sem pótolhatja a beszédkutatás és a fonetika újabb eredményeinek a megismertetését, amit első kézből, maguktól a kutatóktól kell megkapniuk [a felkészülőknek és felkészítőknak]. E körülmény indított bennünket arra, hogy a tanszéki kiadványsorozatunkban évente egy füzetet szentelünk a szép magyar beszéd ügyéért tenni akarók munkájának segítésére, a felkészülés és a felkészítés hatékonyságának, minőségének a javítására.” (5).

Az EFF. első számát a kiejtési verseny másfél évtizedes történetével kapcsolatos megemlékezések vezetik be (5—45). Péchy Blanka, Bajkóné Révész Zsuzsa, Hercegi Károly, Erdei Iván felszólalásai mellett főleg Fodor Katalin tájékoztatója (19—26), illetőleg az események sajtóvisszhangjának bemutatása érdemel figyelmet (30—45).

Terjedelemre is, fontosságára nézve is leglényegesebb része a füzetnek a *Szövegek elemzéssel és szövegmagyarázattal* című előadás-sorozat (47—136). Általános bevezetesként e részt Deme László *A szövegmondásról — és a szövegről* című írása nyitja. Figyelmeztet rá, hogy a versenyzőnek ismernie kell a szöveg természetét általában, mert csak így tudja kiválasztani a meghangosítandó szövegrészt kvázi szövegegységként. Mindig a mondanivaló egészét kell tolmácsolni a hangosítással is, hiszen „A hangoztatás törvényei (...) nem grammatikaiak, hanem a kommunikációs kapcsolat, azon belül a közléshelyzet (a szituáció) s azon belül a szövegbeli összefüggések

(a kontextus) függvényében állók” (48). A tartalom elemzésének függvényében kell megterveznünk a hangerő, a hangmagasság és a tempó szintjeit és váltásait is. Konkrét példán is bemutatja, hogyan törekszik az újdonságot hordozó beszéddarab a közlésfolyamat ballisztikus görbéjének csúcsára akár a mondategységben, akár a bekezdésben, akár az ennél nagyobb szöveg(rész)ben, részgörbék ívein építve a nagyobb egész ívét. Gondolatmenetének végén joggal figyelmeztet rá: ezek az ismeretek a magyartanár minden órán gyakorlandó műbemutatása szempontjából is elengedhetetlenek, így a versenyre készülés a pályára készülés része.

A kötet első szövegelemzése Bolla Kálmáné, aki egy Apáczai Csere Jánostól vett szövegrészletet (Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról...) vizsgál eszközfontikai mérések alapján. A 130 másodperces, 61 szakaszra tagolt szöveget a három hangfekvés sávra írt dallammenetekkel mutatja be. Így különösebb hozzáértés nélkül is követni lehet a dallam és a szünetek alakulását. Kevesebb tudjuk a táblázatokat interpretálni, jó lett volna ezek tipikus és kirívó elemeit külön is az olvasók figyelmébe ajánlani. Kár, hogy azt sem tudjuk meg, hogy hibátlannak, normatívnak tekinti-e a szerző a bemutatott szövegprodukción. Nehéz normatívnak elfogadni például azt, hogy a 8–16. szakaszokban, ahol nyolcszor indul „majd” elemmel a szakasz, a szünetek hosszúsága 120 és 740 ms közt váltakozik, sőt három esetben egyáltalán nincs mérhető szünet (8., 9., 11., 14. szakaszhatár). Nehezen elfogadhatónak látszik a 19., 24., 30., 33., 44., 51., 58., 59. szakasz szünet nélküli záródása is, ugyanakkor indokolatlan szünet látszik a 23. és 61. szakasz előtt. Tudjuk, persze, hogy a szünet kompenzálódhatik más, konkomitáns tényezővel, mint a nyomaték, zenei magasság stb., mégis jó lett volna legalább egy-két hibásnak látszó ponthoz kiegészítő megjegyzéseket fűzni. Az ilyen mérésekre feltétlenül szükség van, de még többet kell segíteni az olvasóknak a mérések értelmezésében.

Elekfi László egy Bárczi Gézától származó szövegrészlet elemzését adja (A nyelvi eszmény. In: Nyelvművelésünk, 23–24). Kitűnő példát ad a szöveg tartalmi-logikai feldolgozására, utalva az abból adódó nyomatéki, dallam- és szünetmegoldásokra. Szemléltetésül bemutatja a szöveg feldolgozását is azzal a jelzésrendszerrel, amelyet a rádió „Beszélni nehéz” adásaihoz országszerte használnak az iskolai körök. Jól egészíti ezt ki a külön sávban közölt dallamjelzés, illetőleg a szünetfokokozatok távolabb írással, a lassításnak pedig a betűritkítással való érzékeltetése. A nem könnyű szöveg értelmezésében, hangosításában szinte minden ponton egyet tudunk érteni a szerzővel (70–82).

Földi Éva szövegelemzése egy Csoóri Sándor szövegrészletet dolgoz fel a Bolla Kálmánéhoz hasonló módon: dallamábrázolással és táblázatokba foglalt mérések alapján (83–99). Elemzését, ábrázolását nehezebb követni, mivel a dallamvonal alá nem írja fel a szöveget, így állandó visszalapozásra kényszerít. Sajnos, ő sem nyilatkozik arról, hogy adatközlőjének produkcióját normatívnak kell-e tekintenünk: hibásnak nem jelzi egyik részletet sem. Jó lett volna, ha kifejti szakaszolásának szempontjait, mert némely szövegdarabnak egyetlen szakaszba sorolása a dallamvonalakat látva erősen kétségesnek látszik. Nehéz elképzelni, hogyan fér el egy szakaszban ez a szövegrész: „amelyen a gyerekhangra és a suhanchangra írt mondókáktól eljutott a világot magukba fogadó és átrendező mítoszi nagy versekig”. A dallamképet nézve akár három vagy négy szakasz kontúrjai is kirajzolhatóknak látszanak (91).

Gósy Mária egy Lotz Jánostól vett szövegrészletet vizsgál. Tanácsokat ad a hangosítónak a szöveg elsajátítására, tartalmi megértésének módjára, globális megértésére. Ezután mondatról mondatra haladva mutat rá a tartalomhoz illő nyomatéki, dallam- és egyéb szövegépítési sajátságok helyes alkalmazására.

Wacha Imre egy rövid, de nagyívű Pázmány Péter-szöveg elemzését vázolja fel.

Igaz, efféle archaikus szöveget ritkán kapnak a versenyzők, de egyetemi szinten képesnek kell lenniük ilyenek hangosítására is. Az elemzés a sok tagmondatból álló mondategységek tartalmi-logikai összefüggéseit mutatja be ábrázolás segítségével, majd — szintén a „Beszélni nehéz” jelzésrendszerének alkalmazásával — bemutatja a hangosított változatot. Felfogásával egy-két vitapont eltéréssel egyet tudunk érteni (105—114).

Deme László Pilinszky János Ismét a színházról című szövegrészletén a tökéletesen felépített szöveg jellemző sajátosságait mutatja be, amely „részszöveg” volta ellenére makroszerkezetében tisztán mutatja a bevezetés, tárgyalás-előkészítés, tárgyalás és befejezés ballisztikai görbéjét. A gondolati felépítés belső logikájának kibontására támaszkodhatik azután a hangosító munkája (115—122).

Molnár Ildikó elemzésének alap gondolata ismét a szöveggel való tartalmi megismerkedés, belső azonosulás, ami nélkül lehetetlen a tartalom hiteles tolmácsolása. Sütő András: Halhatatlan testőreink című munkájából vett részleten mutatja be a szöveg globális és részletes elemzésére épülő hangosítási feladatok mozzanatait (123—130).

A sorozatot záró elemzés ismét Elekfi László munkája, aki itt Zolnai Béla Visszapillantás című esszejéből emel ki egy részletet. A megszámozott mondatok mindegyikének megformálásához fűz fontos tudnivalókat, míg végül a nagyobb gondolati egységek szerinti összetartozásokra mutat rá, utalva ezek egymáshoz kapcsolódásának kérdéseire (131—136).

A kötet harmadik részében *Szövegek gyakorlásra* címmel húsz változatos szövegrészlet olvasható Babbitstól Weöres Sándorig, illetőleg időben a 18. század végétől napjainkig (137—167).

Kár, hogy ez a minden szempontból hasznos kiadvány mindössze 400 példányban jelent meg: így aligha fog eljutni az évenként ezreket kitevő hallgatósághoz, akik házi és országos kiejtési versenyre jelentkeznek. Meg kellene találni a módját, hogy főiskolai—egyetemi jegyzetként minden érdeklődő hozzájuthasson. Ha meg a hasonló középiskolai mozgalomra gondolunk, a Tankönyvkiadó akár könyv alakjában is kiadhatná. A szövegtan oktatásához minden szinten jól fel lehetne használni segédletként.

Az EFF. második kötete *Tiszta beszéd* címmel jelent meg 1989-ben. Első része visszatekintés az 1988-as versenyekre, és az ott megjelent oktatók számára rendezett szakmai program előadásait teszi közzé *Szimpozium a beszédszövegről* címmel (23—67). A második rész az 1989-es rendezvény ismertetése után a kísérő szakmai ülések anyagát közli *Szimpozium a magyar hangtan időszerű kérdéseiről* címmel (77—146). A folytatásban *A fonetika műhelyéből* főcím alatt Varga László: A magyar nyelv dallamprozedémái című tanulmányát adja közre (149—215), végül még rövid *Könyvszemle* rovatot is beiktat (217—238).

A beszédszövegről rendezett szimpózium anyagában Deme László rövid bevezetője után (A szövegszerkezet komplex vizsgálatához, 25—26) Balázs János tanulmányát olvashatjuk *A szöveg szemantikai szerkezete* címmel (27—33). A szöveg egységének legfőbb biztosítója, a témaazonosság, amelyre a szóismétlések elkerülése céljából már a klasszikus retorikák számos fogást alakítottak ki (szinonimák, anaforák stb.). Ezek ismerete és alkalmazása a mai szövegalkotóktól sem lehet idegen.

Fábián Pál egy Babits-vers (Örökségem) elemzésével mutatja be, milyen jól érvenyesül a szöveg szemantikai koherenciájának fenntartásában a tárgyi mezőben összetartozó dolgok megnevezése, illetőleg az azonos fogalomkörbe tartozó szókismételt felbukkanása, továbbá a két „fonál” egymásba sodródása (34—39).

Békési Imre *A szöveg szintaktikai szerkezete* című tanulmánya (40—47) már

nehezebb elméleti kérdést feszeget: a szerkezetek és a szövegszintek (=kommunikációs—pragmatikai, lexikai—szemantikai, grammatikai—szintaktikai, hangzási—vizuális) lehetséges viszonyát. Konkrét példán mutatja be, hogyan szólnak bele ezek a szintek a szöveg szerkezetének alakításába, hogyan kerül dominanciába valamelyik, s hogyan jutunk el a műfajok szerint érvényesülő szuperstruktúrákhoz, azok fő jellemzőihez. E gondolatok fontosságát az adja meg, hogy szövegnyelvészeti kiindulásból az irodalmi műfajok kérdéseihöz kell megtalálnunk az utat, nem feladva az egzakt eljárás módokat.

Keszler Borbála — hozzászólva Békési Imre előadásához — kétségeit tette szóvá a szöveg grammatikai szerkezetével kapcsolatban, majd az úgynevezett bevezető vagy átvezető szavak szöveg szervező funkciójáról beszélt, kiemelve közülük is a témaadó, illetőleg közbevető jellegűeket, ezek változatos formáit is bemutatva, közlésbeli szerepükre is utalva (48—53).

Bolla Kálmán A beszéd szöveg fonetikai szerkezetéről szólva arra figyelmeztet, hogy a megnyilatkozások szemantikai tartalma és grammatikai megszerkesztettsége mellett nagyobb figyelmet kell fordítanunk a hangzási megjelenítés oldalára is. Felfogásából egy saját szöveg meghatározás is következik. Eszerint „A szöveg a beszéd-műnek a megnyilatkozásnál nagyobb tematikus egysége, amelynek rá jellemző szemantikai, grammatikai és fonetikai felépítése (megszerkesztettsége) van, s a beszédhelyzet függvényében nyeri el és tölti be közlő funkcióját” (55). A meghatározás jegeit elemezve külön is kitér a szövegfonetika hangszközeire (54—59).

A szimpóziium záróelőadásában Molnár Ildikó az 1987-es verseny szövegében talált hibákat és vélhető okaikat elemzi (60—66).

A magyar hangtan időszerű kérdéseiről szervezett szimpóziium előadásainak egy része csak közvetve érintkezik a szöveg tan kérdéseivel, így nem kívánunk kitérni rájuk. Csak megemlítjük, hogy például a Bolla Kálmán által felvetett problémák megvitatása igen kívánatos lenne az oly régen várt egyetemi leíró magyar hangtan megjelenése előtt (A magyar hangtan időszerű problémái, 79—97). Ugyanez mondható el Földi Éva hozzászólásáról is (Magánhangzó-nazalizáció, hosszú mássalhangzó vagy gemináta? 98—120), aki érveléséhez rendkívül szép szonogramokat mutat be.

Wacha Imre tanulmánya viszont egyszerre szöveg tan, szociolingvisztikai és hang tan, mint ezt már címe is jelzi: A hangképzés kommunikatív szerepe a beszéd-folyamatban, különös tekintettel a nyelvi rétegződésre és az elhangzó beszéd stílus-szintjeire (121—139). Joggal utal arra a már-már zavaros kritériumhalmazra, amellyel a nyelv rétegeket elkülöníteni próbáló szakirodalom dolgozik (igényszint, területiség, foglalkozás, életkor, társadalmi rang, írásos vagy beszélt jelleg stb.). A történetileg kialakult változatoknak a szinkroniában kommunikatív funkciójuk van mind a kifejezés, mind a tájékoztatás, mind a befolyásolás szintjén (Demének Bühlerre visszamenő kategóriáit használva). E funkciókon belül „a tágabb értelemben vett intonációnak, a mondat- és szövegfonetikai eszközöknek hat-hét fontos funkciójuk van” (123). E kérdéseket nem annyira a nyelvészet, mint inkább a kommunikáció kutatás szokta vizsgálni. Újszerűek és érdekesek a szerző fejtegetései arról, hogy a beszélők hangképzésének a normatívától való eltérései milyen kommunikatív és attitűd-információk hordozására alkalmasak. Az artikulációs mód egészének „zárt szájú” vagy „teli szájú” feszes vagy laza eltérései a normatívától másodlagos, de fontos információk hordozói, magatartásformák kifejezői lehetnek. Hasonló megfigyelésekről számol be az egyes hangok képzésmódjának tipikus eltolódása, illetőleg a koartikuláció normatív törvényszerűségeinek működési eltérései tekintetében is.

A szimpóziium záróelőadása Molnár Ildikó tanulságos munkája: A pedagógus-jelöltek beszédének hangzástani jellemzői az 1988. évi Kazinczy-verseny hangfelvé-

teleinek elemzése alapján (140—146). Az 53 versenyző előadásában felvett kötelező szöveg egyenkénti és tipikus hibái tanulságos keresztmetszetet adnak legjobb hallgatóink beszédének állapotáról minden pedagógus számára. Már az az indító gondolata is meghökkentő, hogy milyen hatással volt a szövegtan tanítása a versenyzők felfogásának változására. Korábban az elszigetelt mondatok szép artikulálása volt jellemző, hangerő-, tempó- és fekvésváltások nélkül. A szövegtani ismeretek birtokában később „Már nem a szép beszéd, a tiszta artikuláció volt az elsődleges, hanem a szövegegész értő és értető tolmácsolása” (141). Bizony, csak az egyik szemünk nevet: nem nagy öröm, hogy „egyre több beszédhibás diák vett részt a versenyeken” (uo.), és csak nyomatékolni tudjuk a szerző igényét, „hogy a jövőben nagyobb figyelmet fordítsunk mi, felkészítő tanárok a beszéd szegmentális elemeinek tisztaságára, a pontos kiejtésre, a pontos olvasásra” (uo.).

Néhány részlet még a szerző megfigyeléseiből: az 53 versenyzőből csak 16 olvasta pontosan a szöveget, a ritkább, archaikus szavakba rendre belebotlottak. Sok volt a tájnyelvies kiejtés és az egyéni beszédhiba, időtartam-eltérés. Az 53 versenyzőből 23 volt selyp, pösze! Sok volt a ritmushiba, a pattogás, lepegés is. Mind ebben bizonyára egész ifjúságunk beszédkulturájának romlása tükröződik, amibe egyetlen pedagógusnak sem lenne szabad belenyugodnia. Jó lenne, ha ez az elemzés minden felső- és középfokon oktató magyartanár kezébe eljuthatna.

Varga László terjedelmes tanulmánya, A magyar nyelv dallamprozodémái valódi műhelytanulmány. A szerző egy jó évtizede publikál tanulmányokat a magyar nyelv intonációs kérdéseiről, ötvözve a külföldi modern irányzatok szemléletmódját a legjobb magyar hagyományokkal, ami már önmagában is elismerést érdemel. Itteni, két részből álló tanulmányát maga így jellemzi: „Az első rész az intonáció mibenlétével és funkcióival kapcsolatos véleményekkel ismerteti meg, és bemutatja a szerző saját álláspontját, mely szerint az intonáció prozodémák rendszere. Ez a rendszer nem szűkíthető le a dallamprozodémákra (hanglejtésre), hanem kiterjed a hangsúly-, a szünet- és az ún. gátprozodémákra is. A prozodémák egymástól kategorikusan különböző (diszkrét) prozodikus eszközök, melyek attitűdjelző és értelmi funkciókat teljesítenek a kiejtett mondatban” (149). A második rész a magyar dallamprozodémák taxonomikus listáját tekinti át és egyfajta intonációs szótárt állít össze. Munkájának nyelvi bázisa két hangfelvétel: Dickens Karácsonyi ének prózában című művének Töröcsik Maritól származó előadása, illetőleg a Gazdagréti Kábeltelevízió spontán beszédet tartalmazó hangfelvétele. Az előbbi 50, utóbbi 20 percnyi szöveg.

A sok intuícióval megírt tanulmány még a gazdag magyar intonációs irodalomhoz képest is sok új közelítést, friss felismerést hoz felszínre, sokszor vitára is ingerel, amire itt nincs terünk. Remélhető, hogy a szerző összefoglaló, fokozatszerző célú kéziratának vitája és publikációja megtermékenyítő hatást gyakorol a magyar intonációkutatás egészére.

Összegezve az EFF. első két füzetéről megállapíthatjuk, hogy fontos és hasznos új sorozat első fecskéi, amelyek gazdagítják a szövegtan és a beszédkutatás magyar szakirodalmát.

Sebestyén Árpád